

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.982

І. О. Ієрусалімов
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри досудового розслідування
Національної академії внутрішніх справ

Ю. П. Приходько
старший викладач кафедри криміналістичних експертиз
Національної академії внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ ТА ЗАВДАННЯ ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Одне з основних завдань криміналістики як науки розслідування злочинів полягає в тому, щоб вчасно розробити та якісно застосувати засоби, прийоми і методи щодо виявлення та усунення обставин, які сприяють вчиненню злочинів. Важливим також є питання розробки засобів, прийомів і методів, спрямованих на попередження, припинення злочинів, що готуються, перешкоджають скоєнню та полегшують виявлення винних у розслідуванні скоєних злочинів. Вирішенню зазначених завдань сприяє техніко-криміналістичне забезпечення попередження та розслідування злочинів.

Незважаючи на те, що проблематика техніко-криміналістичного забезпечення була відображена в роботах багатьох вітчизняних та закордонних вчених-криміналістів, наприклад, як Р. Белкіна, В. Бірюкова, А. Волобуєва, В. Волинського, О. М. Васильєва, В. Галагана, В. Гончаренка, І. Гори, Г. Грамовича, Г. Грановського, А. Іщенка, Н. Клименко, І. Когутича, В. Колесника, В. Коновалової, В. Лисиченка, Є. Лук'яничкова, М. Салтєвського, М. Сегая, П. Скорченка, О. Таран, В. Г. Хахановського, П. Цимбала, Ю. Черноус, В. Шепітька тощо, все таки погляди науковців з її вивчення та розроблення залишаються неоднозначними. Тому, на наш погляд, зазначена проблематика потребує подальшого дослідження з метою надання відповідних пропозицій, які відповідали б сучасним потребам криміналістики і темі нашого дослідження.

Метою та завданням статті є розкриття поняття та виокремлення завдань техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів.

Вивчивши та проаналізувавши погляди науковців-криміналістів, можна сказати, що їхні дослідження мають важливе як теоретичне, так і практичне значення. Але водночас питання щодо

поняття та проблем техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів у науковців криміналістів дещо різняться.

Так, Р. Белкін у системі криміналістичного забезпечення діяльності органів досудового розслідування виділяє криміналістичні знання, криміналістичну освіту, криміналістичну техніку [1, с. 64]. В. Сокіл у зміст криміналістичного забезпечення розслідування злочинів включає: криміналістичні знання, насамперед, криміналістичні методи, прийоми і засоби боротьби зі злочинністю; криміналістичні навички й уміння; криміналістичну техніку; криміналістичну освіту і самоосвіту; організацію криміналістичних установ, зокрема, служб криміналістичного сервісу; правове регулювання криміналістичного забезпечення розслідування злочинів [2].

Результатом пізнання закономірностей, які складають предмет криміналістики та матеріалізації цього результату у вигляді запропонованих слідчій практиці засобів, методів та рекомендацій з розслідування злочинів, є криміналістичні знання. Криміналістичні знання, які складають зміст криміналістичної науки, існують у двох формах – фундаментальних та прикладних знань.

Фундаментальні криміналістичні знання складають зміст загальної теорії криміналістики й окремих криміналістичних теорій та вчень.

Прикладні криміналістичні знання виступають у формі наукових методичних рекомендацій практиці, криміналістичних прийомів, тактичних комбінацій, техніко-криміналістичних операцій та процедур, криміналістичних методик розслідування злочинів, техніко-криміналістичних засобів та технологій. Структура прикладних криміналістичних знань містить: їх характеристику та цілі використання; вказівки та типові ситуації їх застосування; алгоритм (програму) дій

стосовно мети та ситуації; приблизний розрахунок сил, засобів та часу; характеристику типових помилок, яких припускаються при їх використанні; очікуваний ефект реалізації.

Криміналістичні знання стають доступними для сприйняття у процесі набуття ними визначеної інформаційної форми: монографій, дисертацій, статей, доповідей, практичних посібників, настанов, інструкцій, методичних рекомендацій, підручників, інформаційно-довідкових систем тощо. Сукупність наукової, науково-практичної та навчальної криміналістичної літератури у поєднанні з системою та комплексом техніко-криміналістичних засобів складає матеріалізований банк наукових знань, який криміналістична наука надає слідчим органам для використання в різних сферах їх практичної діяльності для боротьби зі злочинністю.

Криміналістичні знання, як результат розвитку науки криміналістики здобуваються завдяки розкриттю закономірностей її предмета, а також власні та розроблені нею на основі даних інших наук криміналістичні методи, прийоми і засоби боротьби зі злочинністю. Як відзначається в криміналістичній літературі, практичні працівники найчастіше схильні підходити до криміналістичних знань із прагматичних позицій, нерідко негативно ставлячись до теоретичних знань, які дають змогу глибше зрозуміти сутність практичних рекомендацій [3, с. 10–11]. Будь-який оригінальний прийом, рекомендований теорією, на практиці може стати «штампом». Необхідні знання закономірностей розвитку явищ, на основі яких можливий подальший перехід від цих закономірностей до аналізу окремих випадків, що дає змогу побачити зв'язки одного прийому з багатьма іншими в конкретних ситуаціях [3, с. 10–11].

Від ступеня оволодіння знаннями в галузі криміналістики суттєво залежить рівень професійної кваліфікації майбутніх оперативних співробітників, слідчих, інспекторів криміналістів та експертів. Зазначені знання становлять вагомий частину їх професійних знань, як на виконавському рівні, так і на рівні керівників підрозділів, тому криміналістична підготовка правоохоронців є невід'ємною частиною їх професійної підготовки загалом. У цьому аспекті актуальними залишаються старовинні висловлення Г. Гроса про те, що на перше місце у підготовці слідчих повинна ставитися криміналістика в її сучасному стані, яка, користуючись плодами наукових дисциплін найрізноманітнішого характеру, об'єднала би їх у закінчене систематичне ціле. Причина невдалого результату багатьох розслідуваних справ, що зберігаються в архівах, полягає зовсім не в тому, що слідчий не давав собі відповіді на питання про склад замахів на злочини, або співучасті в ньому, або в дійсних властивостях злочинної необережності. Причиною

таких невдач здебільшого було: незнання слідчим важливих прийомів, які застосовували злочинці; невміння працювати з виявленими слідами, розібрати шифрований лист; спілкуватися з експертами; неувважне ставлення до дрібних доказів, незнання кримінальної антропології [4, с. 12–13].

У літературі криміналістичні знання розглядаються в широкому і вузькому розумінні. Так, Н. Клименко вважає, що в широкому розумінні до криміналістичних знань можна віднести знання кримінально-правового або кримінального циклу, які необхідні для кримінально-процесуальної діяльності (кримінальне право, кримінальний процес, кримінологія, криміналістика, судова статистика, судова медицина, судова психологія тощо). Вони становлять одну групу наук, оскільки мають один загальний об'єкт – злочинність або злочин. У вузькому розумінні до криміналістичних знань відносяться знання, що є змістом науки криміналістики, предметом її дослідження [5, с. 7].

На думку інших авторів, таке подвійне тлумачення терміну «криміналістичні знання» некоректне. Воно вносить певну неясність, не дає розмежувати поняття «професійні знання слідчого» і «криміналістичні знання», а тому, групу, яка позначена Н. Клименко в плані широкого розуміння криміналістичних знань, було б правильніше назвати «знаннями кримінального циклу», які й становлять основу професійних знань слідчого. Термін же «криміналістичні знання» варто застосовувати для позначення системи відомостей (інформації), що становлять зміст науки «Криміналістики», що є основою відповідного навчального курсу [6, с. 61].

Особливість криміналістичних знань полягає в тому, що їх значна частина реалізується на практиці тільки з використанням конкретних технічних засобів. Сукупність технічних засобів криміналістики (прилади, апаратура, устаткування, інструменти, пристосування, приналежності, матеріали), які використовуються для виявлення, фіксації, вилучення і дослідження криміналістично-значимої інформації з метою встановлення істини в кримінальному провадженні розуміється як криміналістична техніка. Криміналістична техніка є обов'язковим компонентом криміналістичного забезпечення розслідування злочинів. Крім того, без активного впровадження техніко-криміналістичних засобів неможливе підвищення ефективності розслідування злочинів.

У зазначеному контексті ми розглядаємо криміналістичну техніку не як категорію криміналістичної науки і не як розділ навчальної дисципліни «Криміналістика», а як сукупність технічних засобів, необхідних для реалізації криміналістичних знань та отриманих у процесі криміналістичної освіти вмінь та навичок із виявлення, фіксації, вилучення, дослідження та використання

доказової інформації для розслідування злочинів. За таких обставин стає правомірним включати в цю сукупність не тільки специфічні техніко-криміналістичні засоби, пошукові й дослідницькі прилади, їх мобільні та стаціонарні комплекси, матеріали, технології роботи з ними, але і фотографічну, звуко- та відеозаписуючу апаратуру, засоби зв'язку, комп'ютерну техніку – тобто всі засоби техніки, які можуть бути використані слідчими, оперативними працівниками, інспекторами-криміналістами, експертами та іншими співробітниками органів національної поліції.

Таким чином, система криміналістичного забезпечення розслідування злочинів характеризується наявністю криміналістичних знань та криміналістичної техніки, які мають певну автономність, і водночас взаємозалежні та взаємопов'язані з іншими компонентами.

Криміналістична техніка як один із засобів одержання розшукової і доказової інформації є «науково-технічним фундаментом», на якому ґрунтується кримінально-процесуальна й оперативно-розшукова діяльність. Вважається, оскільки криміналістика «обслуговує» кримінально-процесуальну діяльність, зі сфери її проблем виключаються процесуально не визнані засоби одержання розшукової (орієнтуючої) інформації (одорологія, поліграф, гіпноз тощо) або применшується їх значення в розслідуванні злочинів. На нашу думку, з методологічної точки зору, техніко-криміналістичні методи і засоби за своєю сутністю і змістом незалежно від сфери і форм їх застосування є неподільними. Крім того, на думку деяких вчених-криміналістів, на непроцесуальну, оперативно-розшукову сферу діяльності при розслідуванні злочинів поширюються й категорії криміналістичної тактики.

Так, В. Комісаров зауважує, що тактичний прийом як найбільш оптимальний спосіб дій у конкретній ситуації покликаний створити найкращі умови і забезпечити ефективність виявлення, збирання, оцінки, перевірки, фіксації і використання доказової і оперативної інформації [7, с. 15].

З цих позицій більш конкретно і повно можна уявити всю систему техніко-криміналістичних завдань, а, відповідно, методів і засобів їх вирішення з урахуванням особливостей техніко-криміналістичної ситуації.

Розглядаючи техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів як його завдання, правильніше було б розглядати не самі слідчі (розшукові) дії або оперативно-розшукові заходи, а їх техніко-криміналістичне забезпечення з метою одержання максимально можливої розшукової та доказової інформації.

Варто зазначити, що вчинення злочину, як правило, супроводжується певними змінами у навколишньому середовищі. Такі зміни обумов-

люються комплексом факторів і подаються в криміналістиці поняттями «сліди злочину», або «слідова картина».

Процес виникнення, існування, зникнення слідів злочину має ситуативний характер. Від специфіки протікання цього процесу залежить вибір криміналістичних методів, засобів, прийомів збирання слідів злочину – носіїв криміналістично-значимої інформації. Її обсяг та якість у кожній конкретній ситуації обумовлюється властивостями і станом слідоутворюючого і слідоприймаючого об'єктів, механізмом утворення слідів, середовищем їх знаходження та іншими факторами. Ситуативність таких явищ визначає необхідність вибору методів, засобів, прийомів виявлення, фіксації, вилучення слідів злочину, тому ситуативні техніко-криміналістичні завдання та техніко-криміналістичні ситуації розглядаються в криміналістиці як сукупність факторів, що впливають на діяльність з розшуку, виявлення, фіксації та збереження, попереднього вивчення та упакування об'єктів зі слідами злочину [8, с. 23–28].

Таким чином, у кожному конкретному випадку техніко-криміналістичної роботи, яка, по суті, визначає зміст другої частини техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів, вирішуються окремі (ситуативні) техніко-криміналістичні завдання.

Теоретичне і практичне значення системного аналізу техніко-криміналістичного забезпечення полягає у тому, що:

- дозволяє поставити його на наукову основу й об'єктивно оцінювати актуальність, пріоритетність розробок нових і модернізацію наявних техніко-криміналістичних методів і засобів. З огляду на різноманітність ситуативних техніко-криміналістичних завдань, на практиці вони мають різну частоту повторюваності, різне значення для кінцевого результату роботи з розслідування злочинів. Без урахування цих факторів планування розробок буде суб'єктивним, що неминуче породжує неактуальну, часом дублюючу тематику, а відповідно, невиправдане використання потенціалу наукових установ. В остаточному підсумку це шкодить розробкам головних, ключових завдань техніко-криміналістичного забезпечення слідчої діяльності;

- надає можливість більш чітко усвідомити зміст спеціальних знань, які застосовуються у різних організаційних і процесуальних формах (як безпосередньо слідчими, так і за допомогою експертів, спеціалістів) з метою розслідування злочинів. На цій основі з'являється можливість більш змістовно уявити в цілому техніко-криміналістичну роботу, проблеми її організаційного, правового, науково-методичного забезпечення;

- наявність науково-обґрунтованих відомостей про зміст, обсяг і складність техніко-криміна-

лістичних завдань є однією з основних умов прогнозування експертно-криміналістичної служби органів внутрішніх справ та її діяльності. У цей час вирішення цієї проблеми здійснюється здебільшого на рівні уявлень, з використанням формальних відомостей про кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, про середнє навантаження на співробітників даної служби в частині проведених ними експертиз, досліджень і виїздів на місця подій. Проте зміст техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів в її конкретному вираженні через систему відповідних завдань не враховується;

– результати аналізу техніко-криміналістичних завдань і їх систематизації можуть бути покладені в основу удосконалення тематичних планів, навчальних програм, організації і методики техніко-криміналістичної підготовки фахівців для експертних підрозділів. Цільове формування у них умінь та навичок у застосуванні техніко-криміналістичних методів і засобів без орієнтації на конкретні завдання, на наш погляд, неможливо. Насамперед, з цієї причини техніко-криміналістична підготовка фахівців (особливо це стосується так званих «цивільних» вищих навчальних закладів), не відрізняється необхідною практичною спрямованістю, практицизмом і конкретністю, а криміналістична техніка «освоюється» теоретично, скоріше «віртуально», ніж реально;

– аналіз і систематизація техніко-криміналістичних завдань є необхідним етапом освоєння можливостей сучасних інформаційних технологій у техніко-криміналістичному забезпеченні слідчої діяльності, створення і забезпечення функціонування автоматизованих пошукових систем та автоматизованих робочих місць техніко-криміналістичного призначення. Такий підхід, визначений ідеями кібернетики, відповідає ідеології науково-технічної революції і являється єдино правильним, оскільки дозволяє з позицій сучасної науки осмислити діяльність слідчого і експерта, виділити закономірності, яким вона підкоряється, управляти її якістю, використовувати такі потужні засоби підвищення ефективності, як програмування, автоматизація і стандартизація. Це оптимізує процес доказування, полегшує комунікацію її учасникам, допоможе прийняттю погоджених і правильних рішень [9, с. 3–7].

Аналіз ситуативних техніко-криміналістичних завдань свідчить не тільки про тісний взаємозв'язок криміналістичної техніки і тактики, але й про їх рівну значимість у досягненні кінцевого результату розслідування злочинів. Криміналістична техніка і тактика представляються «не як співвідношення супідрядних елементів цілого, а як інтеграція положень криміналістики» [10, с. 50–51].

Водночас нерідко у криміналістичній літературі техніко-криміналістичним методам і засобам віддається допоміжна, другорядна роль, яка залежить від тактики розслідування злочинів, тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій, тактики пошуку речових джерел доказової інформації [11, с. 124]. Недооцінка ролі криміналістичної техніки в розслідуванні злочинів або її розрив з тактикою [10, с. 50–51] на практиці неминуче призводить до ігнорування науково-технічних можливостей збирання слідів злочинців та їх дослідження. Справа тут у принциповому вирішенні питання про більш професійне і цілеспрямоване використання сучасних досягнень науки і техніки з метою одержання розшукової і доказової інформації, оскільки, щоб свідомо шукати докази, треба знати, що, де і як шукати, а все це нині важко уявити без криміналістичної техніки, без осмислення завдань, що вирішуються за її допомогою.

Отже, техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, на наше переконання правомірно розглядати в аспекті методологічної основи діяльності з удосконалення, як власне методів і засобів криміналістичної техніки, так і підвищення ефективності їх використання у процесі розслідування злочинів. У цій системі проявляються і реалізуються закономірні взаємозумовленості, взаємозв'язки у вирішенні організаційних, правових, науково-технічних, методичних проблем криміналістичної техніки.

Література

1. Аверьянова Т., Белкин Р. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования / Т. Аверьянова, Р. Белкин. – М.: Новый Юрист, 1997. – 400 с.
2. Сокол В. Тактико-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / В. Сокол. – М.: РГБ, 2003. – 20 с.
3. Кирсанов З. Система общей теории криминалистики. Научно-методическое пособие / З. Кирсанов. – М., 1992. – 32 с.
4. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики / Г. Гросс. – СПб., 1908. – 1088 с.
5. Клименко Н. Криминалистические знания: природа, структура, оптимизация использования : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / Н. Клименко ; Киевский ун-т им. Т.Г. Шевченко. – К 1993. – 30 с.
6. Попова К. Криминалистическое содержание профессиональной подготовки следователей органов внутренних дел : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / К. Попова ; С.-Петербург. гос. ун-т. – СПб., 2002. – 20 с.
7. Комиссаров В. Актуальные проблемы следственной тактики : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оператив-

но-розыскная деятельность» / В. Комиссаров. – М., 1989. – 28 с.

8. Снетков В. Техничко-криміналістическа ситуація роботи с мікрооб'єктами на месте их нахождения / В. Снетков // Экспертная практика. – 1983. – № 20 – С. 23–28.

9. Грановский Г. Понятия и основные положения общей теории решения криминалистических задач / Г. Грановский // Труды ВНИИСЗ. – М., 1987. – С. 3–7.

10. Ищенко Е. О влиянии криминалистической техники на развитие методики расследования преступлений / Е.П. Ищенко // Вопросы методики расследования преступлений. – 1976. – Вып. 50. – С. 50–51.

11. Шиканов В. Актуальные вопросы уголовного судопроизводства и криминалистики в условиях современного научно-технического прогресса / В. Шиканов. – Иркутск, 1978. – 220 с.

Анотація

Іерусалімов І. О., Приходько Ю. П. Поняття та завдання техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів. – Стаття.

Розглянуто структуру прикладних криміналістичних знань, їх характеристику та цілі використання, вказівки та типові ситуації їх застосування. Також, зроблено ситуаційний аналіз завдань техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів. Розглянута в статті проблематика спонукає до удосконалення як методів і засобів криміналістичної техніки, так і підвищення ефективності їх використання в процесі розслідування злочинів. Стаття може бути корисною як для практичних працівників так і для науковців.

Ключові слова: криміналістичні знання, криміналістичні прийоми, криміналістичні методи, технічні засоби, спеціальні технічні засоби, криміналістична техніка.

Аннотация

Иерусалимов И. А., Приходько Ю. П. Понятие и задачи технико-криминалистического обеспечения расследования преступлений. – Статья.

Рассмотрена структура прикладных криминалистических знаний, их характеристика и цели использования, указания и типовые ситуации их применения. Также в статье проведен ситуативный анализ задач технико-криминалистического обеспечения расследования преступлений. Рассмотренная в статье проблематика побуждает к совершенствованию как методов и средств криминалистической техники, так и эффективности их использования в процессе расследования преступлений. Статья может быть полезна как практикующим работникам, так и ученым.

Ключевые слова: криминалистические знания, криминалистические приемы, криминалистические методы, технические средства, специальные технические средства, криминалистическая техника.

Summary

Ierusalimov I. A., Prikhodko Y. P. The concept and objectives of technical and forensic software investigate crimes. – Article.

The article describes the structure of the application of forensic knowledge of their characteristics and intended use, indications and typical situations of their application. The article also carried out a situational analysis of the problems of technical and forensic software investigate crimes. Considered in the article causes problems to improve as the techniques and tools of forensic technology and the effectiveness of their use in the investigation of crimes. The article can be useful to both practitioners and researchers.

Key words: forensic expertise, forensic techniques, forensic methods, technical means and special technical equipment, forensic equipment.